

Као што смо то у једној прилици казали, Србија не беше у стању, већ по природи саме ствари, да постане кристализациона тачка једној великој држави. Може бити да би у повољнијим околностима, да је на пример Душан дуже поживео и да су за њим дошли на владу њему равни снажни владооци: да је распадање византијске државе напредовало својим природним током и да није ускоро навалом Турака; у таким околностима можда би се ово амалгамисање лагано довршило и да би се тако заиста створила велика српска држава. Како се пак од свега тога сасвим противно збило, то су освајања, која су за Душанова времена представљала Србију као силну државу, постала управо узроком њене слабости. Душанова снажна личност спречила је ту могућност, да ма који од тих обласних управитеља покаже ма и најмању тежњу за независношћу. Али позније, кад се појавила згоднија прилика, нису се толико ти управитељи колико баш саме те области, једна за другом цепале од државе, или се журише, да се покоре силном освајачу и непријатељу, јер између њих и праве државне језгре то јест Немањинске Србије, не беше ни заједнице интереса ни прошлости.

Борба, коју је краљевска власт од Немањина доба водила противу властелске силе, што беше на старом правном начелу основана, бејаше решена за времена Душанова у корист краљевске власти, али није поништила ни искоренила појмове, који владаху у кругу властеле. Неодољивој енергији врховне власти морадоше уступити старински захтеви, и властелство је без гунђања трпело што је и како је силни цар располагао највишим достојанствима а нарочито намесништвима у новим областима, у чему се он искључиво обзирао на користи својих личних приврженика, не осврћући се на повластице старих породица.

Криво бисмо судили, кад бисмо замислили, да се Душан служио само новим људима. Он се додуше служио и такима; али је главној властели само онда давао достојанства, кад је нашао, да је тога достојна. Таки поступак, који је у осталом одговарао начелу државне свемоћи, што је Душан заступао, наравно да је изазвао противност између присталица новог и старог поретка. И као што обично бива у таким случајевима желели су нови људи, слично захтевима старих породица, да њихова нова достојанства, и звања постану тако исто наследна, чему су се опет ове старе породице (као узурпацији) опирале. Све те тешкоће и противности нису изилазиле на видик за Душанове владе; у ствари су још и онда стајале и чекаху само на згодну прилику, па да што већом жестином продру на јавност.

То су били унутрашњи узроци пропасти Србије, који беху скривени нешто у самој устројству државног живота а у неколико поникоше из њеног потоњег развоја. Кобни су постали тек утицајем неудесних спољашњих околности.

У таким околностима на првоме месту изазива највећу пажњу бујна сила Османска. Као оно лагано набујала река, што се испрва овде онде изван својих обала излива, па се у небројеним потоцима разлије, тражећи згодно земљиште које би притисла, при том је кад што за кратко време поједини узвишенији хумићи мало потисну другим правцем, а најпосле савладавши све препоне, неодољиво својим валима васцели предео потопа, све што нађе собом понесе, крши, ломи, прождире; тако су ступали и Османи, од доба својих првашњих пустиловских разбојничких